

Inger Schoonderbeek:

Nu sår Lokke havre . . .

- om flimrende luft på varme dage

Lokke ... saaer Havre i Dag ... betegner ... det Foraarssyn i Solskin, naar Varmen begynder at fremlokke rigelige Dunster af Jorden, og disse da sees i Horizonten i jævne Egne ligesom at flagre eller holde sig i en bølgende Bevægelse over Jorden, liig de hede Dampe, der sees i en saadan Bevægelse over en Kiedel eller stærk brændende Ild ...; og hvorved man da vel har tænkt sig et Slags Liighed med den af Vinden bevægede Havresæd, som Sædemanden paa denne Aarstid udstrøer, eller med en Flok Geder, synlige i en fiern Afstand¹.

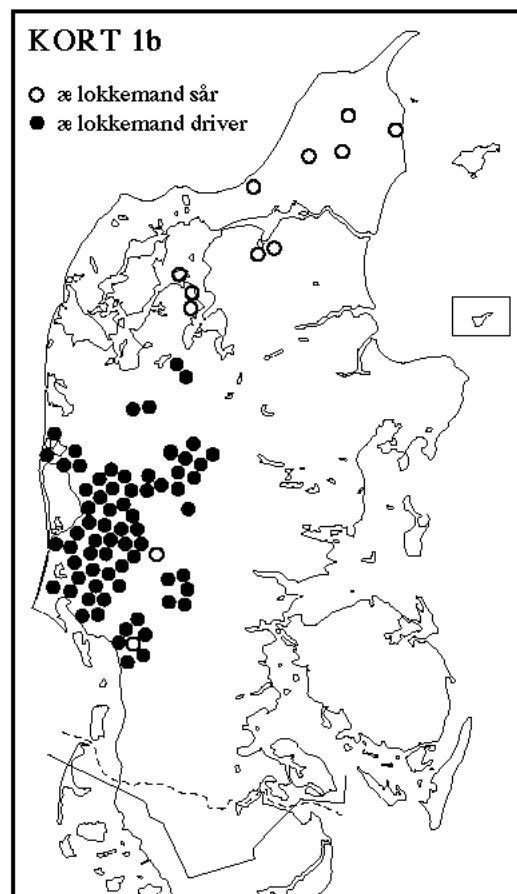
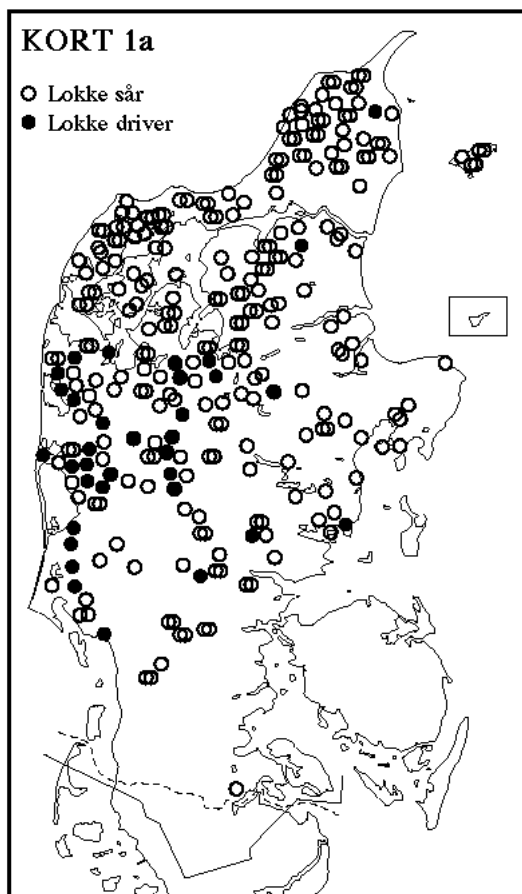
Alle kender vist det fænomen, at luften på varme forårs- eller sommerdage ligesom sitrer eller dirrer, især nær jordoverfladen. Som om jordbunden damper! På rigsmålet hedder det *varmedis* eller man siger bare, at *det flimrer*. På jysk har man forskellige billedlige betegnelser for denne flimren, som fx *Lokke sår havre*, *æ bjergmand driver sine geder*, *får* eller *gæs* og *Jakob Løj driver med svin*.

På hele tre af Jysk Ordbogs spørgelister forekommer der spørgsmål, hvor meddelerne bliver bedt om at give betegnelser for luftens dirrende bevægelse på varme forårs- og sommerdage. Ved hvert spørgsmål er der tilføjet nogle svarmuligheder. Spørgelisterne er udsendt i 1941, 1958 og 1977. I gennemsnit har ca. 485 meddelere besvaret hver spørgeliste, som altså resulterede i godt 1400 besvarelser.

Mange svar lyder, at det *flimrer*, *dirrer*, *sitrer*, *diser* eller *tindrer* i luften. De fleste af disse betegnelser kendes jo i rigsmålet, og de forekommer da også spredt ud over Jylland uden nogen klar geografisk afgrænsning. Ud fra et dialektgeografisk synspunkt er de sammensatte

¹ C. Molbech.: Dansk Dialect-Lexikon (1841) s. 330.

udtryk, jeg nævnte i indledningen, mere interessante. Udtrykkene samler sig om tre ‘personer’, Lokke (med varianten æ lokkemand/lokkemanden), æ bjergmand og Jakob Løj, og de er emnet for denne artikel.

Lokke(mand)

Udtrykkene med Lokke optræder i to varianter. For det første udtryk, hvori Lokke optræder som sædemand. Oftest sår Lokke havre; enkelte steder sår han rug, ukrudt eller græs. Udtrykket *Lokke sår* forekommer også, uden at der bliver nævnt, hvad han sår. *Lokke sår havre* er relativt tæt belagt i Nord- og Nordvestjylland, men udtrykket forekommer dog også i Østjylland og Sydvestjylland, som det ses på kort 1a. Udtrykket er den mest udbredte betegnelse for flimrende luft.

Men der er også udtryk, hvori Lokke optræder som hyrde, fx *Lokke driver får*, *geder* eller *gæs*; enkelte steder driver Lokke også blot sin hjord. Varianten er ret hyppigt afhjemlet i området mellem Limfjorden

og Ringkøbing, optræder desuden i en del af Fjends og er spredt i den vestlige del af Sydvestjysk (se kort 1a).

Udtryk med æ lokkemand/lokkemanden er indtegnet på kort 1b. Ifølge den danske folkemindeforsker Axel Olrik² er udtrykket en mulig yngre variant for Lokke-udtrykkene. På kortet ses, at lokkemand som hyrde er særdeles tæt afhjemlet i det sydvestlige Jylland. Sammenligner man kort 1a og 1b, vil man se, at lokkemanden sporadisk optræder som sædemand i en del af det område, hvor også Lokke havde denne rolle.

Under den normaliserede form Lokke skjuler sig skrevne former som *Låkki*, *Loki*, *Loge* og *Lokkes* med udtaleformerne [*Låki*, *Lo"kas*]. Mange meddelere har dog skrevet navnet *Loke*; det kan skyldes, at denne skrivemåde er anført i spørgeskemaet som svarmulighed, eller at mange har haft en formodning om, at det hedenske Loke lå bag de dialektale udtaleformer. I Jysk Ordbogs lydskevne optegnelser forekommer kun to gange formen [*lo·kə*] (med langt o); her er udtalerne [*låki*, *lo"kas*] helt dominerende.

Æ bjergmand

Udtrykkene med æ bjergmand kan ligeledes inddeles i to varianter, nemlig de udtryk, hvori æ bjergmand er sædemand (*æ bjergmand sår havre*), og de udtryk, hvori han er hyrde (*æ bjergmand driver får, geder eller gæs*; se kort 2). Som det ses af kortet, er udtrykkene med æ bjergmand tæt afhjemlet i et midtvestjysk område. De udtryk, hvori æ bjergmand optræder som sædemand, er ret tæt belagt i den nordligste del af området (dvs. Salling med tilgrænsede egne mod syd). De udtryk, hvori han optræder som hyrde, hører hjemme i et område mellem Limfjorden og Skern å.

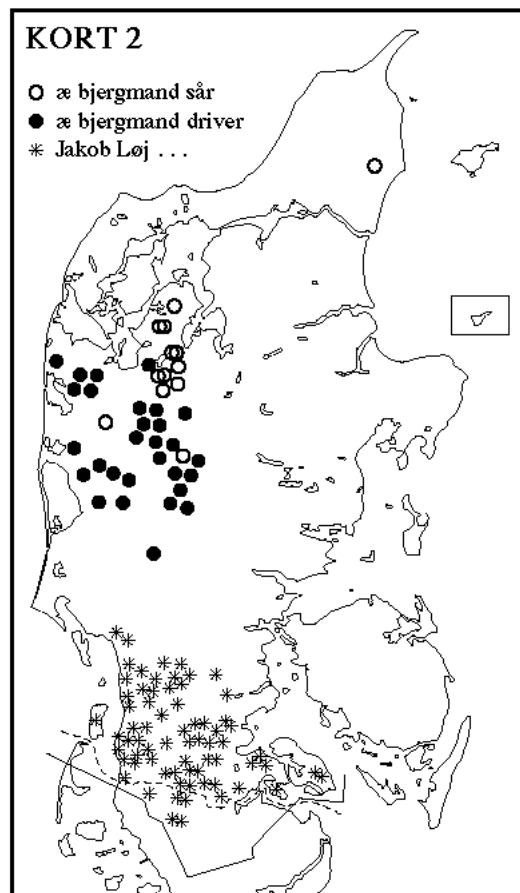
Sammenligner man kortene med hinanden, er det tydeligt, at i det område, hvor æ bjergmand optræder som sædemand, forekommer også udtrykket med Lokke i rollen som sædemand. Derimod er æ lokkemand hyrde i det område, hvor også æ bjergmand er hyrde.

² Axel Olrik: Loke i Nyere Folkeoverlevering - i Danske Studier 1909 s. 75.

Jakob Løj

På kort 2 ses også, at udtryk med Jakob Løj er enerådende i det sønderjyske område. Jakob Løj optræder i modsætning til Lokke og æ bjergmand udelukkende som hyrde og endda næsten kun som svinehyrde; undtagelsesvis driver han også får. *Jakob Løj driver med svin* er således det almindelige udtryk for fænomenet i Sønderjylland. Af nogle besvarelser fremgår hans rolle ikke helt klart: *Jakob Løj er ude*, *Jakob Løj er kommet*. Men ifølge Jysk Ordbogs samlinger står disse udtryk for det samme fænomen.

Jakob Løj optræder også i udtryk som *Jakob Løj er efter dig* eller *Jakob Løj har lejet dig*, sagt til en person, der fx under arbejdet en varm sommerdag begynder at blive lidt langsom til sit arbejde, lidt doven eller døsig. Sådanne afhjemlinger er ikke medtaget på kortet, selv om det formentlig drejer sig om den samme Jakob Løj.

Hvorfor hedder det sådan?

I dialekterne støder man ofte på billedlige udtryk, der henter deres stof i bondens konkrete hverdagsliv, som fx "han har en humle i øret" (= er temmelig beruset)³ eller "han skred af skøsselen" (= han kom galt af sted; ligesom brød kunne falde af brættet, når det blev 'skudt' ind i ovnen). Den slags udtryk bruges, hvor man ikke lige har haft en gangbar betegnelse parat, eller ikke har villet sige tingene lige ud.

³ Viggo Sørensen: Bondens sprog - i Bondefrigørelse (1989) s. 119.

Når rigsmålet ikke har nogen indarbejdet betegnelse for den flimrende, varme sommerluft, skyldes det vel, at bymennesker ret sjældent får lejlighed til at observere fænomenet. Men bonden, der lever i nær kontakt med naturen, har naturligvis følt behov for at karakterisere fænomenet. Den bølgende, sitrende luft, må man antage, har mindet bonden om sædekorn, der ved såning blev kastet ud over marken og som i korte øjeblikke kunne reflektere sollysets stråler. Ikke mærkeligt, at man har kunnet forestille sig en sædemand bag fænomenet.

Den flimrende, bølgende luft har også kunnet minde om en hjord af får (eller andre husdyr), der bevæger sig hen over landskabet eller som en vestjysk meddeler skriver: “Vi så mod vest varmen bølge hen over landjorden og forestillede os tusinder af får og lam - det lignende netop bølgende uld på vej over klitterne mod havet for at få vand at drikke”. Det er nok ikke helt tilfældigt, at netop udtrykkene med bjergmanden og Lokke som hyrder optræder i de vestjyske hedeegne, hvor fårehold har spillet en væsentlig rolle. Det samme gælder det vestlige Sønderjylland, der har Jakob Løj som hyrde.

Iøvrigt er udtryk med Lokke, som sædemand eller hyrde, kendt tilbage til 1600-tallet, hvor de ifølge Olrik findes i Peder Syvs ord-bogsoptegnelser⁴. Nu huskes udtrykket vist kun af den allerældste generation. Derimod var den sønderjyske Jakob Løj tilsyneladende endnu velkendt, da den seneste spørgeliste blev udsendt i 1977.

Hvem er Jakob? Og hvem er Lokke?

De personer eller levende væsener, der optræder som sædemand eller som hyrde, kan inddeles i to kategorier: Lokke, æ lokkemand eller æ bjergmand, der betegner overnaturlige væsener, og Jakob, med tilnavnet Løj.

Jacob er blandt de ældste kristne navne i Danmark og kan med nogenlunde sikkerhed påvises tilbage til omkring 1100⁵. Middelalderen igennem hører Jacob til de almindeligste mandsnavne, men er også senere almindeligt forekommende. At helligdagen Jacobusdag (den 25. juli) skulle have noget at gøre med udtrykkene for flimrende luft, er

⁴ Axel Olrik: Loke i Nyere Folkeoverlevering - i Danske Studier 1909 s. 71.

⁵ Georg Søndergaard: Bogen om personnavn (1979) s. 109.

næppe sandsynligt. Udtrykket betegner jo ikke noget, der kun optræder én enkelt dag (altså kun på den 25. juli), hvilket ellers er karakteristisk for talemåder med helligdage og mærkedage (fx “Hvis det regner Margrethes dag (= 13. juli), skal det regne syv uger efter”⁶).

Løj er et tilnavn, der karakteriserer en person som doven. Ifølge Ordbog over det Danske Sprog og Mensing⁷ stammer det muligvis fra det frisiske *lui*, som betyder doven, sløv. Også på plattysk siger man *Jakob Loi driver svin* eller *is op de Wanderschaft* (= er ved at gå en tur), så det er ikke utænkeligt, at udtrykket har spredt sig fra det nordfrisiske område til de tysk- og dansktalende dele af Sønderjylland.

Lokke (eller efter dansk udtale “loke”) er både navnet på Asaguden Loke fra den nordiske mytologi (på islandsk udtalt som “lokki”) og på et overnaturligt væsen fra den nordiske folkeoverlevering. Der er uenighed om, hvem af de to vi har at gøre med i udtrykket om luftflimren. At alt synligt bliver forvrænget og på en måde bliver skabt om (således, at det på grund af den bølgende luft fx ikke længere er tydeligt, hvem der nu går på heden), kunne måske minde om guden Lokes evne til at omskabe sig i andre skikkelser. Guden var dog også noget ondskabsfuld, hvilket ikke rigtigt passer ind i billedet her (hvorimod det kommer til udtryk i navne på adskillige planter, fx *Lokkes græs* = flyvehavre, en pestilens for bonden).

Ifølge Olrik hører Lokke dog snarere hjemme blandt folketroens ellefolk og bjergfolk. Det eneste vidnesbyrd om hans eksistens i Danmark er da netop hans virksomhed som sædemand og hyrde⁸. Et sådant væsen forekommer også i folkeoverleveringen i det øvrige Skandinavien.

Æ lokkemand/lokkemanden er som sagt en yngre variant af Lokke og overgangsform til de mere ubestemte betegnelser, som fx æ bjergmand⁹. Nogle steder er det i stedet for ‘Lukas’, der fungerer som sædemand eller hyrde, ganske som det kendes på svensk: *når Lukas*

⁶ Citeret fra Viggo Sørensen: *Bondens sprog* (jf. note 3).

⁷ Otto Mensing, *Otto: Schleswig-Holsteinisches Wörterbuch* (Volksausgabe) (1931) s. 504.

⁸ Axel Olrik: *Loke i Nyere Folkeoverlevering* - i *Danske Studier* 1909 s. 77.

⁹ smst. s. 76.

*vallar sine får, blir det långvarig värme*¹⁰. Hjelmqvist mener, at det svenske Lukas beror på en folkeetymologisk omdannelse af et ældre Loke. I stedet for det hedenske Loke er man senere gået over til at bruge det kristne Lukas.

Mange kender ikke længere til de fleste af de ovennævnte forbindelser, hvilket nok hænger sammen med, at rigsmålet ikke har sådan nogle udtryk, men i stedet bruger ordet varmedis. Det er derfor pudsigt, at udtryk som fx *Mosekonen brygger* stadigvæk kendes og bruges.

¹⁰ Theodor Hjelmqvist: *Bibliska Personers Namn* (1901). s. 231.